

С.Ш. Айтов

Дніпропетровський Національний університет залізничного транспорту
імені академіка В. Лазаряна

ІСТОРИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ, ЄВРОПОЦЕНТРИЗМ, ТА СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Аналізується вплив наукових підходів історичної антропології на дослідження еволюції світоглядної моделі європоцентризму та соціокультурних вимірів глобалізації.

Протягом кількох останніх століть основу картини світу, світогляду та всіх форм освіти у країнах європейського і, частково, Азійського континентів складали уявлення про надзвичайно важливу, а іноді і цивілізаторську роль Західноєвропейської цивілізації, то її соціокультурних похідних (США, Канади, Австралії та ін.). Згідно з вказаними уявленнями, економічна, суспільна, політична, культурна моделі розвитку є найбільш ефективними, результативними і прийнятними для всього світу, для всіх незахідних культур і цивілізацій. Динамізм, який західноєвропейська (європейсько-атлантична) цивілізація проявляла у період XVI – межі кінця XX ст.-початку XXI ст. у галузях науково-технологічній, економічній, геополітичній виступав логічним доказом успішності і ідеології європоцентризму та її експансії у країни та цивілізації не-заходу і об'єктивно сприяв розповсюдженню даної моделі у соціально-культурних і освітніх проектах останніх.

Однак на початку XXI ст. звична геоекономічна, геополітична та геокультурна ситуація почала суттєво змінюватися. Неоліберальна модель економічних та суспільних перетворень і глобалізації в цілому виявилася неефективною у економічних та соціокультурних трансформаціях Латинської Америки, Індії, низки країн пострадянського простору. Світові лідери сучасної геоекономіки, такі як Китай, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Малайзія, використали у трансформаційних процесах власні моделі розвитку, які

спиралися на ментальні, культурні, історичні особливості цих країн. Фінансово-економічна криза останнього часу, яка розпочалася і досягла великого масштабу у США і європейських країнах наочно продемонструвала неадекватність неоліберальної моделі соціально-економічного розвитку, а отже, пов'язаних з нею ідей європейської винятковості у всіх сферах соціокультурної динаміки, включаючи освіту. Важливим фактором нашого часу стає багатополярність світового і регіонального розвитку.

Відповідно з цими глобальними трансформаціями мають змінитися і підходи соціально-гуманітарних наук. Вони повинні враховувати надбання і особливості не тільки європейсько-атлантичної цивілізації, але й інших цивілізаційних утворень, зокрема, слов'яно-православної, мусульманської, конфуціанської цивілізацій та ін. Соціально-гуманітарні науки мають знайомити суспільства та експертні спільноти із найважливішими подіями історії незахідних країн їх ментальними, соціальними, культурними особливостями.

Значну роль у цьому процесі може відіграти історична антропологія, як наукова дисципліна, що вивчає ментальність, та різноманітні соціокультурні особливості суспільств минулого, та вплив останніх на відповідні аспекти розвитку сучасних суспільств. Історична антропологія може зробити значний внесок у дослідження еволюції європоцентристської моделі розвитку та глобалізації.

Глобалізація, процес створення єдиного світового політичного та соціального устрою, спільних соціокультурних стереотипів, фактично є основополагаючим чинником у розвитку сучасного світу.

Вказані глобальні процеси об'єктивно мають на меті трансформацію національних економічних і політичних систем, культурних та соціально – психологічних стереотипів, духовних та світоглядних цінностей у єдину світову надсистему з уніфікованими змістом та алгоритмами функціонування всіх сфер життєдіяльності, що детермінуватимуть буття окремих націй та людства в цілому.

Фундаментальні праці з глобалізаційної проблематики створено та видано і в Україні [5], [14]. Проблеми існування та ефективного розвитку України у створюючому світовому глобальному просторі зумовили зацікавленість вітчизняних дослідників у вивченні різноманітних аспектів процесу глобалізації.

Істотним досягненням українських вчених є розуміння надзвичайної складності та суперечливості глобалізаційних тенденцій сучасності, що між іншим, знайшло втілення у відсутності будь – якої бачимої архітекτονіки геополітичних, „геофінансових”, соціокультурних процесів.

Майже не з'ясованою є тема ролі і значення історико-антропологічного пізнання для подальшої еволюції європоцентризму і глобалізаційних процесів, у тому числі духовних та світоглядних, спрямованості, змісту та альтернатив останніх. Проблема значення і можливостей історико-антропологічного пізнання у світі, що переживає період чи не найбільших за часи писаної історії трансформацій, об'єктивно є актуальним і для гуманітаристики в цілому, і для прийняття стратегічних рішень на всіх політичних рівнях.

Можливою причиною цієї обставини була інтелектуальна (і підсвідома) неготовність прийняти та осмислити лавину геополітичних, геоекономічних, соціокультурних, світоглядних здвигів, які вже спричинила глобалізація; невпевненість у можливості переорієнтувати її потужний, а частково і дійсно, руйнівний характер; радикальний розрив сучасного та минулих етапів розвитку людства (вивчення ментальних і духовно-культурних особливостей яких і становить головну мету історико-антропологічного пізнання). Втім людство вже неодноразово переживало радикальні трансформації, зокрема: розпад Римської імперії та переселення народів; епоху Великих географічних відкриттів й колонізації європейськими країнами не – західних регіонів; виникнення першої соціалістичної країни, а згодом і цілого соціалістичного табору та ін.. Протиріччя, породжені названими масштабними історичними процесами, здавалось, неможливо розв'язати, але кожен раз вони знаходили вирішення.

Щоправда, із все зростаючими людськими й матеріальними втратами. Саме історичне пізнання накопичило концептуальні схеми, які пояснюють причини, зміст і перспективи протогоlobalьних і глобальних трансформацій, що створює інтелектуальний потенціал для осмислення радикальних перетворень сьогодення.

Універсум глобалізації, який ґрунтується на світоглядній моделі європоцентризму, можна розглядати як багатofакторну комплексну систему, що поєднує велику кількість фактів, процесів, тенденцій регіонального, цивілізаційного та світового розвитку. Складність цієї системи зумовлює потребу у виборі тих аспектів глобалізації, на які концепції історичної антропології можуть здійснити вплив у першу чергу: соціокультурний і гуманітарний виміри глобалізаційних процесів. Еволюція глобалізаційних процесів у вказаних вимірах характеризується нині втіленням у суспільне буття принципів економізму, індивідуалізму, соціокультурної та духовно-ідеологічної уніфікації, технізації побуту і побутової поведінки та інтелектуального життя (у формі комп'ютеризації). При цьому, економізм знайшов втілення в пріоритеті у соціальному житті розвинутих країн та країн що розвиваються, критеріїв суто економічної ефективності та конкурентноздатності над суспільними та духовними цінностями солідарності, справедливості, гуманності.

Отримати прибуток за будь – яку ціну і не зважаючи на морально – етичні норми – ось принцип неоліберальної глобалізації, який знаходе втілення в діяльності індивідів, підприємств різної форми власності, держав. Ціною економізму є мінімізація урядами навіть західноєвропейських держав соціальних, наукових, освітніх програм. Неминучими наслідками соціальних дій у дусі економізму є зменшення „ареалу” наукового знання у загальнокультурному просторі, падіння інтелектуального й освітнього рівня населення, процеси руйнації традиційних духовних та світоглядних цінностей.

Індивідуалізм орієнтує особистість на досягнення матеріального успіху будь-якою ціною і нехтує практикою узгоджених колективних дій. Реалізація

принципу індивідуалізму тісно пов'язана з ідеалом пріоритету економічної ефективності. Комерційна реклама та західна модель масової культури досить успішно формують відповідний тип особистості, його духовні та ідейні риси. Орієнтований лише на споживання товарів та послуг, що активно сприяє інтелектуальній трансформації „людини мислячої” у „людину бездумну” – одномірну, за Г. Маркузе, істоту. Тотальне споживання на тлі руйнації міжособистих та суспільних зв'язків, соціальна атомізація індивідів є основними умовами існування сучасного типу людини. Потужний вплив інформаційних потоків Інтернету та ЗМІ на індивідуальну та суспільну свідомість країн ефективно сприяє відчуженню людини від власного близького оточення та від соціуму, його позитивних духовних цінностей.

Соціокультурна і духовна уніфікація, фактично, спрямована на пригнічення національних культур й традиційних моделей соціально-значущої поведінки та їх заміну єдиною для людства культурною та психологічною моделлю (властивою країнам Західної Європи та США). Слід відзначити, що основу даної культурної моделі складають не визначні досягнення західних і особливо англосаксонських культур, але американізований варіант масової культури. Останній, за суттю, ігнорує кращі взірці самих культур англomовного світу. Надзвичайно примітивна, складена із стереотипних образів і сюжетів, масова культура має намір підкорити культурні ареали із тисячолітніми традиціями розвитку духовності й мистецтва – арабський світ, Індію, Китай, Росію.

Технізація побуту означає тотальне втручання, перед усім, комп'ютерів та супутникового телебачення, у внутрішній світ людини, традиційні морально-етичні цінності, розумову діяльність та стиль життя.

Технізація має безпосередній зв'язок з індивідуалізмом поведінки, світосприйняття та світогляду, які притаманні членам сучасних західних суспільств. Важливим аспектом техніцизму є технократія – ідеологія всемогутності технічних засобів у вирішенні всіх проблем сучасного світу: економічних, соціальних, етнічних, культурних, духовних та ін. Концепції

технократизму складають один із елементів теорії постіндустріального суспільства, що виступає, в уявленнях західних (головним чином) інтелектуалів, у якості майже ідеального соціального устрою та головної мети економічної й соціокультурної еволюції людства.

Слід відзначити, що у критиці негативного впливу вказаних вимірів глобалізації на буття та його перспективи людини, країни, світу немає браку. Так, апологет ліберального капіталізму Д.Сорос вказує на пороки економізму та індивідуалізму. На його думку, „претензії економізму і економічної науки на універсальність не мають під собою підстав..." [12, 32], а „об'єднання вузьких егоїстичних інтересів за допомогою ринкового механізму призводить до небажаних наслідків" [12, 108]. Ю.В. Павленко звертає увагу на існування глибоких протиріч між „квазікультурою одномірного суспільства масового споживання" — як нав'язуємім світові уніфікованій культурній моделі, яка базується, значною мірою, на соціально-культурних стереотипах європоцентризму - і великими традиційними цивілізаціями, в першу чергу - „Мусульмансько-Афразійській, Індійсько-Південно-Азіатській, та Китайсько-Далекосхідній" [15, 590-591]. Неможливість Західної соціокультурної та економічної моделі бути прийнятною парадигмою світового розвитку констатує і російський вчений В.Л. Іноземцев [14, 600-602]. Вельми показовим виявляється протиріччя між прагматизмом західної цивілізації на рівні її окремих представників та на мегарівні – й очевидною неможливістю, фактично, базової культурної парадигми сучасного Заходу реалізувати масштабну трансформацію духовності, ментальності, світогляду, мистецтва великих традиційних цивілізацій.

Небезпеку техніцизму аналізують німецький політолог У. Бек, та російський дослідник І. Подберезський. На думку У. Бека, швидкий зріст технічного забезпечення сучасного життя призведе до виходу постійно удосконалюємих технічних систем із під контроль людини, а отже до наявності і можливості техногенних катастроф [1, 11]. І. Подберезський відзначає тенденцію „комп'ютеризації" і неминучість дегуманізації людської свідомості

[10, 103], відмови від традиційних духовних цінностей. Крім того, тривожним наслідком незбалансованого поступом особистості та суспільства технічного поступу є цілком реальна можливість маніпулювання масовою свідомістю, політичним і суспільним життям цілих народів. [5, 50].

Оптимальною, з точки зору прихильників сучасної глобалізації, та англосаксонських соціокультурних стереотипів економічною моделлю є неолібералізм, з його принципами мінімального впливу держави на ринкову економіку, денационалізації та приватизації, ідеалом індивідуальних господарчих свобод й діяльності. Найбільше розповсюдження вона отримала у Великій Британії та США.

Втім, навіть у низці західноєвропейських держав традиції та реалії розвитку економічних систем досить істотно відрізняються від вказаної „канонічної” моделі. Для скандинавських країн, Франції, Німеччини тощо є характерним більший вплив держави на економічний розвиток, вельми широке розповсюдження колективних форм господарчої діяльності (кооперативи, всілякі товариства та ін.). Країни Далекого Сходу – Японія, Китай, Південна Корея, Малайзія та ін., що здійснили потужний економічний ривок у другій половині ХХст., розвивали економічні й політичні системи у контексті власних соціокультурних, духовних та історичних традицій, на ґрунті потужного державного впливу на економіку та колективних морально – етичних цінностей. Результатом органічності – суспільної, політичної та культурної - економічних перетворень у названих країнах стало утворення нових центрів сили на Далекому Сході, які мають перспективи глобального лідерства у ХХІ ст..

Таким чином, стає все більше очевидним, що принципи на яких досі ґрунтувалася сучасна, значною мірою європоцентриська модель глобалізації, і зокрема, її соціально-культурний та гуманітарний рівні є неадекватними як етнокультурній різнобарвності світу, так і новим , загрозливим викликам світової динаміки. Планетарний масштаб зростання громадянської активності, розуміння необхідності вирішення соціальних протиріч [3, 80], технічні засоби,

що мають можливість об'єднати світ, створюють об'єктивні умови для сформування нової, більш прийнятної для загалу народів Землі парадигми глобалізаційного розвитку. Цивілізаційна структура світоустрію, притаманні останній відмінності цивілізацій у аспектах етнічному, ментальному, культурному знаходять відображення та продовження у геоекономічних, геополітичних, суто культурних розбіжностях і протиріччях між великими „світами” людства. Реальну можливість продуктивного діалогу цивілізацій і культур продемонструвало, зокрема, одностайне засудженнями рядовими громадянами, політиками, митцями всього світу теракту 11.09.2001 у США. Досить багата кількість міжкультурного та міжконфесійного спілкування свідчить про потенційне існування альтернативної домінуючій нині парадигми глобалізації, Її умовно можна назвати парадигмою діалогу культур.

Подальший розвиток даної парадигми, значною мірою залежатиме від ефективного діалогу між різноплеєінними та різнорелігійними його прихильниками, і у широкому та останньому сенсі - від діалогу культур, які вони репрезентують. Згідно з Резолюцією 56/6 Генасамблеї ООН (09.11.2001), основою для діалогу цивілізацій є „загальна участь та колективне прагнення вчитися, відкривати для себе та вивчати концепції, виявляти сфери загального розуміння та основні цінності і зводити різні підходи у єдине ціле за допомогою діалогу" [6, 4].

Історико-антропологічне пізнання фактично з перших кроків свого існування, орієнтується на об'єктивне й неупереджене вивчення індивідуальної та масової психології, подій та процесів минулого, що являє собою важливе інтелектуальне підґрунтя для взаємопорозуміння і діалогу цивілізацій.

Значний внесок у вивчення цивілізаційної динаміки зробили, зокрема, І.Г. Гердер, М.Я. Данилевський, О. Шпенглер, А. Дж. Тойнбі, Л.М. Гумільов та ін. Важливу роль у їх концепціях відіграє аналіз ментально-культурних основ цивілізаційних утворень. Дослідження цих вчених можна розуміти як своєрідну інтелектуальну систему із потужним потенціалом саморозвитку. Так, Гердер розглянув проблему неоднаковості та особливостей історичних процесів різних

народів, зумовлених географічними обставинами їх існування [4, 231-235]. М.Я. Данилевський висунув теорію культурно-історичних типів, розуміємих як сукупність народів, поєднаних спільними мовою, релігією, культурними традиціями. Їх „життєвий шлях", на думку дослідника, як і всіх живих організмів, проходить повний цикл фаз розвитку - від народження до смерті [8,91-92].

О. Шпенглер значно розвинув уявлення про поліцентричний розвиток людства, сформулювавши концепцію „високих культур", які повністю реалізувалися у світовій історії [16, 162-165]. Він надав вивченню цивілізаційного виміру історичного процесу майже всесвітній масштаб. А. Дж. Тойнбі значно збільшив кількість досліджуваних цивілізацій (до 21), і провів багатоаспектний аналіз їх функціонування та особливостей їх структури та ментальності, змісту й траєкторій розвитку. Вельми значним елементом методології та світогляду британського вченого є відсутність етнічних, расових та конфесійних упереджень і ідей про пріоритет в історії будь-якої цивілізації (Західної - у тому числі) [13, 156]. Він пропонує переорієнтувати бачення світу народів і дослідників Заходу у бік розуміння та усвідомлення факту мультикультурності світу [14, 65], його філософських, геоекономічних і геополітичних наслідків. Л.М. Гумільов висунув гіпотезу, яка пояснювала причину саморозвитку етносів, цивілізацій, впливом енергії природи, біосфери [10, 33-34]. Спільним для творчості названих дослідників було розуміння полікультурності світу, необхідності діалогу та інтелектуального взаємозбагачення культурних Універсумів. З точок зору логіки й методології наукового пізнання, наукових ідеалів та етичних цінностей цивілізаційна теорія об'єктивно протистоїть ідеологічній та аксіологічній моделі неоліберальної глобалізації та її геоекономічному, геополітичному та соціокультурному втіленню. Остання не визнає оригінальності та самодостатності культурних світів, крім англосаксонських, і в першу чергу американського.

Сучасні цивілізаційні та історико-антропологічні дослідження репрезентовані масштабними науковими проектами вчених Росії [11, 33-34] та

України [15]. На відміну від західних колег, російські та українські дослідники – історики, соціологи, культурологи, філософи, економісти – досить широко дискутують та вживають у власних студіях інтелектуальні здобутки цивілізаційної теорії, історії ментальностей – з метою пояснення особливостей сучасного світу, глибинного аналізу історичних шляхів країн, регіонів та цивілізацій; розуміння гострих геополітичних, економічних, соціокультурних проблем сьогодення; пошуку вирішення складних проблем розвитку східнослов'янських народів на початку ХХІ ст. та ін.

Інтелектуальна система, що базується на когнітивному фундаменті концепції поліцентричного світового розвитку та на світоглядних засадах оригінальності і рівноправності національних культур і цивілізацій утворює основу для міжцивілізаційного діалогу, який тільки і може скласти передумови для побудування прийнятої для всіх народів парадигми соціально-економічного устрою та загального полікультурного Універсуму. У контексті даного діалогу історико-антропологічне пізнання може виконати функції: обґрунтування та дослідження особливостей національних культур, соціально-економічних і політичних систем; знаходження історичних аналогій та співпадінь у розвитку етносів і цивілізацій; проектування шляхів майбутнього поглиблення міжкультурного і міжцивілізаційного діалогу, особливо у аспектах взаємопорозуміння різних історичних традицій, етнічних світобачень, конфесійних практик. Важливе значення історична антропологія має також для переосмислення та істотної корекції соціокультурної та світоглядної корекції європоцентризму.

Таким чином, потенціал історичного, історико-антропологічного, соціально-гуманітарного пізнання у створенні нової, успішної, парадигми світового розвитку, є досить потужним. А ефективна участь історико-антропологічного пізнання у формуванні моделі глобалізації, яка б ґрунтувалася на діалозі всіх світових цивілізацій може стати одним із головних завдань „цієї науки” [2, 19] у нашому столітті.

Бібліографічні посилання

1. Бек У. Политическая динамика в глобальном обществе риска // Мировая экономика и международные отношения.- 2002.-№5.-с. 10-19.
2. Блок М. Апология истории, - М.: Наука 1973.
3. Бэтлер У. Контуры мира в первой половине XXI века и чуть далее. // Мировая экономика и международные отношения. - 2002. -№1.-с. 73-80.
4. Гердер И.Г. Идеи о философии истории человечества. - М. 1977.
5. Глобалізація і безпека розвитку.// під науковим керівництвом Білоруса О.Г, Лук'яненко Д.Г. та ін. - К.: КНЕУ, 2001. -733 с.
6. Глобальная повестка для диалога между цивилизациями. Из резолюции 56/6 Генеральной Ассамблеи ООН, принятой 9 ноября 2001 года // Азия и Африка сегодня.- 2002. - №8._ с. 4-5.
7. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли.-Спб.: "Кристалл", 2001- 639с.
8. Данилевский Н.Я. Россия и Европа. - М.: Книга.-572 с.
9. Иноземцев В.Л. Расколота цивилизация.- М.: «Academia» - «Наука», 1999.-704с.
10. Подберезский И. Глобализация - неотвратимая и желанная? // Мировая экономика и международные отношения, - 2002. - №12. - с. 98-103.
11. Рашковский Е., Хорос В. Мировые цивилизации и современность. Статья 1.// Мировая экономика и международные отношения.- 2001.-№12. -с.33-41
12. Сорос Д. Кризис мирового капитализма.- М.: Инфра - М,1999.-261 с.
13. Тойнби А. Дж. Мир и Запад // Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории.- М.: Прогрессе, 1996.-с. 155 -195
14. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории // Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории.- М.: Прогресс, 1996 с.- 19-153
15. Цивилизационные модели современности и их исторические корни.- К.: Наукова думка, 2002. - 630 с.
16. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. В 2-х т.- Т. 1.- Минск, 1999.